

ІНСТИТУЦІЙНІ БАР'ЄРИ НА ШЛЯХУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету

***Анотація.** Обґрунтовується раціональність поєднання методології класичної школи та інституціоналізму в аналізі природи проблем інноваційного розвитку національної економіки; розкрито інституційну специфіку корпоративного управління в Україні як чинника існування квазікорпорацій.*

Ключові слова: конкуренція; інновації; інституційне середовище; корпорації; квазірента.

INSTITUTIONAL BARRIERS ON THE WAY OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY

***Abstract.** The rationality of combining the methodology of the classical school and institutionalism in the analysis of the nature of the problems of innovative development of the national economy is substantiated; the institutional specifics of corporate governance in Ukraine as a factor in the existence of quasi-corporations are revealed.*

Keywords: competition; innovations; institutional environment; corporations; quasi-rent.

Драйвером соціально-економічного розвитку провідних країн нині є інновації. Щоправда, останні і раніше, як свідчить світова історія, були рушіями прогресу національних господарських систем, залишивши по собі дивовижні і по сей день відкриття. Згадати хоча б велетенські єгипетські піраміди – усипальні фараонів, невідомо яким чином споруджені. Додамо ще і низку інновацій, записаних історією в актив китайських імперій, що стали надбанням усього світу (папір, шовк, порох тощо). Однак для теоретичної економіки особливо цікавим є інше: чому ці та інші розвідані не так давно цивілізації на тривалий час занепали або просто зникли з мапи, а натомість них чільні місця в таблиці про ранги за рівнем інноваційності економіки та добробуту посіли країни, більш відомі свого часу як варвари, завойовники, котрі жили під потужним гнітом релігійних догм.

Задовільне пояснення цих різючих змін в економічній історії світу та окремих країн дає інституційна парадигма теоретико-економічного аналізу. Промовистими у цьому смислі, зокрема, є навіть назви відомих праць Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон, Е. Райнерта, Ернандо де Сото [див: 1-3]. Саме інституційний підхід, переконані ми, дає змогу дослідити як слід ключові чинники, що стали на заваді інноваційного розвитку України.

Висхідним пунктом дослідження сформульованої нами проблеми є положення, що має логічне та емпіричне підтвердження. В умовах жорсткої ринкової конкуренції суб'єкти господарювання, прагнучи максимізувати прибутки, зацікавлені такі в пошуку інноваційних рішень і дій. Це іманентна властивість ринкової економіки, що стала стрижнем класичної і неокласичної наукових систем. Утім, дехто з теоретиків намагається піддати сумніву цей постулат, посилаючись на ту обставину, що економічна конкуренція зазнала суттєвих змін, призвівши до монополізації більшості ринків, а відтак, на їх думку, мотивація підприємців до інновацій істотно ослабла. Особливо багато галасу з цього приводу зчинили прибічники масованого державного втручання в ринкові процеси, які уподобали кейнсіанську доктрину. Уже і в навчальну літературу їхніми зусиллями ввійшла догма про низку «провалів» («фіаско») ринку, які, мовляв, покликана усувати держава, звісно, коштами платників податків. Та насправді неупереджений аналіз функціональних проблем ринку переконує нас якраз у тому, що звинувачення ринку як системи (механізму) у більшості прикладів є надуманими. Так звані провали ринку є радше «провалами» соціальних інституцій, у першу чергу держави, яка або перевищує допустимі межі втручання в ринкову сферу, або запізнюється чи діє спорадично.

У вічі впадає і те, що, перекладаючи на ринок невластиві йому функції, нерідко замовчуються плідні розвідки фундатора теорії інноваційного підприємництва Й. Шумпетера, який спромігся висунути й обґрунтувати більш ніж півстоліття тому оригінальні ідеї, зокрема про ефективну

(доцільну з погляду суспільства) монополію [4]. На його бік стає і Дж.М. Кларк, який каже, що монополія тепер уже не асоціюється виключно зі злом, якщо тільки вона прискорює технічний прогрес [5, р. 9]. І дійсно, усі ринкові агенти люто ненавидять конкурентів-монополістів, однак кожен мріє стати ним. Так, один із таких сучасних підприємців Пітер Тіль з гордістю зізнається, що прагнення до монополії на ринку було його головним бізнес-мотивом, але не для того, щоб почивати на лаврах, або купатися у розкоші, а щоб мати фінансові можливості для інноваційної практики [6]. Ми також звертаємо увагу на необхідність реалістичного підходу до ринкового саморегулювання економіки, які оскільки це дуже важливо для осмислення глибини проблеми інноваційної проблематики розвитку нашої економіки.

Для України саме інвестиції та інновації є найбільш болючими економічними проблемами її розвитку. Адже через критично високий рівень зношеності (у багатьох галузях до 80%) та застарілість техніко-технологічної бази виробництва вже хронічною за роки незалежності стала надвисока енерго- і матеріалозатратність, високоюмовірними є техногенні загрози для життя і здоров'я людей, а держава через низьку конкурентоспроможність кінцевої продукції виробників на усіх ринках має серйозні проблеми із платіжним балансом та виконанням своїх фінансових зобов'язань перед суспільством і зовнішніми кредиторами.

Політичне керівництво нашої країни постійно декларує свої наміри переламати цю негативну тенденцію та домогтися переведення національної економіки на рейки інвестиційно-інноваційного розвитку. Давно ухвалено Закон «Про інноваційну діяльність» (2008 р.), президентськими указами затверджувалися вже не одна стратегія розвитку країни, які декларували інноваційні прориви України, чинним законодавством передбачені й фіскальні заохочення для інноваційної діяльності. Та, попри оптимістичну риторику державних керманів, економіка, відверто кажучи, відторгає інновації. Так, протягом 2000-х років, коли офіційна статистика фіксувала економічне зростання, інноваційна активність промислових підприємств мала загалом понижувальну тенденцію і в останні 20 років в середньому лише 11,9% із них займалися впровадженням інновацій (це в 4-6 разів менше у порівнянні з розвиненими країнами). Відтак, частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції за ці два десятиліття складає лише 4,5%.

У ході соціологічних досліджень причин, котрі гальмують інноваційну діяльність на мікрорівні економіки, з'ясовується, що власники і керівники підприємств зазвичай нарікають на брак власних коштів та високу ціну позикових ресурсів, марудність проходження бюрократичних процедур та високий ступінь невизначеності та ризику на ринку, недосконалість законодавства, брак інформації і т. ін. Високопосадовці держави також, як ми дізнаємось із ЗМІ, схильні переводити суть цієї проблеми у фінансову площину, мовляв, бракує коштів у держави, а іноземні інвестори, як їх не запрошуй, все чогось вичікують.

Утім, суть інноваційної проблеми, як зазначено вище, значно глибша і серйозніша. Своїм корінням вона сягає сутності наявної політико-економічної системи, яку можна сформулювати таким чином: економічні процеси в Україні саморегулюються ринком чи їх логіка задається інтересами людей, наділених економічною і політичною владою? Реальний стан речей в Україні, і в цьому аспекті особливо, рельєфно відображає акціонерний сектор економіки, а саме поведінка, чи інтереси, власників великого бізнесу (капіталу).

У країнах, де природно-еволюційний розвиток ринкових систем не переривався, стихійна поява підприємств акціонерного типу символізувала появу такої організаційної інновації, яка розв'язала довготривалу суперечність між обмеженістю індивідуального приватного капіталу та необхідністю мобілізації великого фінансового ресурсу для реалізації капіталомістких бізнес-проектів, у тому числі інноваційного спрямування. Однак, з'явилася і нова інституційно-правова проблема: інвестиційна привабливість акціонерних корпорацій напряму залежить від ефективності системи управління ними, себто від того, чи збалансованою є вся система відносин як між самими акціонерами (інвесторами) як локальною спільнотою, так між акціонерами і найманим менеджментом компанії. Від того, чи закладено завбачливо у цю систему механізми стримування і протидії щодо різновекторних інтересів акціонерів (мажоритарних і міноритарних), залежить і ефективність господарської діяльності корпорації. Іншими словами, ділова корпорація має бути надійно захищена законодавством і власним статутом від самоуправства як з боку нечесних на руку мажоритарних власників, так і з боку схильного до опортунізму топ-менеджменту компанії.

У нашій країні акціонування вимушено використано державою як засіб масової і швидкоплинної приватизації, входження в ринкову систему. Трансформація суспільної економічної

системи відбувалася поспіхом, без достатнього нормативно-правового забезпечення та інформування населення, за майже повного паралічу державної системи управління та активною у такій ситуації участю криміналітету. Цей переломний момент нашої історії повернув країну в епоху первісного нагромадження капіталу і суспільство стало свідком того, якими хижацькими (напівдикими) методами почався перерозподіл суспільного багатства і формування національного приватного капіталу. На тлі приватизації та наступного за нею постприватизаційного переділу прав власності і сформувався в основі своїй теперішній акціонерний сектор економіки.

Пройшов час, а примітивний перерозподіл суспільного капіталу усе ще використовується як одне з основних джерел приватного збагачення. Це добре ілюструє прагнення вітчизняної бізнес-еліти за всяку ціну ускочити в ешелони влади задля того, аби не лише захистити свої раніше накопичені статки, а й отримати полегшений, в обхід ринку, доступ до економічних ресурсів (майнових, фінансових). Тут відкриваються широкі можливості отримання особливих доходів – квазіренти, що появляється завдяки привілейованого доступу до обмежених ресурсів.

Такі казкові можливості поживитися за суспільний рахунок, які відкриває публічна влада, певна річ, відвертають увагу власників акціонерних підприємств від інновацій. Ба більше, саме корпоративне управління на приватизованих підприємствах також містить лазівки для зміцнення влади й отримання ренти доміантними власниками. Попит на інновації тепер безпосередньо залежить від особистої мотивації власника (керівника корпорації): що йому особисто вигідніше – займатися ризикованими інноваціями і модернізацією підприємства чи прилаштувати до нього сімейно-родинні фірми-посередники, які зніматимуть прибутки через трансфертне ціноутворення, у тому числі і через офшори. Уже ні для кого не секрет, що великий (значить корпоративний) бізнес в Україні міцно зав'язаний на офшорних тіньових схемах виведення капіталу і прибутків підприємств, часткового повернення капіталу під іноземною юрисдикцією, маскуванню бенефіціарних власників.

На протигагу цивілізованому світу, де деперсоніфікація власності в акціонерному секторі, як правило, пов'язана з підвищенням ролі в капіталі справжніх інституційних інвесторів (банків, страхових компаній, інвестиційних і пенсійних фондів тощо), у наших реаліях вона стала метою і результатом цілеспрямованого переділу часток капіталу на користь інсайдерів.

В економічно розвинених країнах, як відомо, публічні корпорації послуговуються біржовим ринком капіталу, який, окрім іншого, підтримує імідж компанії, сприяючи тим самим доступу до дешевих довгострокових банківських кредитів. В Україні ж ми спостерігаємо різочу диспропорцію між організованим (біржовим) і неорганізованим ринками цінних паперів: частка першого у загальному обсязі торгівлі акціями є мізерною. Це свідчить про закритість, або непублічність, абсолютної більшості акціонерних товариств головним чином через побоювання їхніх власників втратити контроль над капіталом. До непрозорості цього інвестиційно важливого ринку додається ще й низька якість (нерелевантність) інформації про емітентів (результати їх діяльності, структуру власності, інвестиційні наміри). На думку фахівців НКЦПФР, інформація про доміантних акціонерів (володарів пакету акцій понад 10%) та щодо винагороди посадовців товариств (топ-менеджерів і членів наглядових рад) є найбільш утаємниченою в діяльності АТ. Тому відгородження вітчизняних акціонерних товариств, принаймні зі статусом публічних, від біржового ринку капіталу дає нам підстави характеризувати їх як квазікорпорації.

Основні інституційні бар'єри на шляху інноваційного розвитку України, вважаємо, можна звести до таких [7-8]:

- відсутність гарантій захисту права приватної власності;
- тотальна корупція в системі державної влади, зокрема в системі судочинства і, більше того, виконання судових ухвал, винесених «іменем України»;
- слабкість економічної конкуренції та монополізація більшості ринків через відсутність дійсно конкурентної економічної політики уряду;
- широкі можливості отримання квазіренти через використання різноманітних «сірих» схем мінімізації податкових і митних платежів, лобіювання держзамовлень та маніпулювання цінами при укладанні угод, особливо з державними та комунальними підприємствами, штучне утримування дешевизни національної робочої сили та затримки із виплатою заробітної плати;
- брак високої економічної культури та соціальної відповідальності доміантних власників, що проявляється у небажанні та/чи боязні втратити корпоративний контроль, а з ним і можливості особистого збагачення.

Розбудова ринкової системи господарювання має стати альфою і омегою економічної політики держави, а вирішальний критерій переходу – підвалини ринку: специфікація і захист права власності та конкурентний доступ до ресурсів. Тому рішуче усунення інституційних бар'єрів ми пов'язуємо із формуванням громадянського суспільства та появою біля керма держави дійсного національного лідера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. А. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / Пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2017. 440 с.
2. Райнерт Е. С. Як багаті країни збагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ : Темпора, 2015. 444 с.
3. Ернандо де Сото. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на заході і ніде більше. Київ : Наш Формат, 2017. 332 с.
4. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Москва : Эксмо, 2007. 864 с.
5. Clark J.M. Competition as a dynamic process. Washington (D.C.), 1961.
6. Пітер Тіль. Від нуля до одиниці. Нотатки про стартапи, або як створити майбутнє. Київ : Наш Формат, 2015. 232 с.
7. Сірко А.В. Проблема участі акціонерного сектора в інноваційному розвитку економіки України та її вирішення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. №3. С. 7-16.
8. Сірко А.В. Деструкція економічних інтересів у квазіринковому суспільстві. *Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць*. 2017. №11(198). С. 36-42.

Сірко Анатолій Васильович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця, *E-mail*: anatolii.sirko@gmail.com

Sirko Anatoliy, Doctor of Econ. Sci., Professor, Professor of the Department of Law and Humanities, Vinnitsa training and research institute of economics, West Ukrainian National University; Vinnitsa, *E-mail*: anatolii.sirko@gmail.com